

УДК [378.147.016:159.9]:34(477)

**СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

С. О. Шевцов

*Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр при
ГУМВС України в Харківській області (Харків, Україна)*

E-mail: Sh.s.a@ukr.net

**THE ESSENCE AND THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL-
PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF LAW ENFORCEMENT
OFFICIALS OF UKRAINE**

S. A. Shevtsov

*Research Centre of Forensic Expertise in the Interior Ministry
of Ukraine in Kharkiv region (Kharkiv, Ukraine)*

На основі аналізу нормативно-правової бази та наукової літератури розкрито суть і схарактеризовано структуру професійно-психологічної компетентності співробітника правоохоронних органів. Значущими компонентами такої компетентності є: 1) Підструктура знаньева: система психологічних знань, що включає відомості з області психології особистості, індивідуальних відмінностей, психодіагностики, міжособистісних відносин, конфліктології. 2) Підструктура психологічних умінь і навичок, що включає: аналітико-психологічні, тактико-психологічні, техніко-психологічні вміння й навички. 3) Підструктура психологічно важливих для діяльності співробітника правоохоронної системи особистісних якостей, що передбачає високий рівень розвитку когнітивної сфери, нервово-психічну стійкість, високий рівень професійної

адаптації, розвинені комунікативні та організаторські здібності.

4) Підструктура аутокомпетентності, що охоплює такі якості, як рефлексивність, емпатійність, володіння механізмами психічної саморегуляції, контролювання своєї соціальної поведінки, навички постановки цілей і мотивації своєї діяльності, прагнення до професійного зростання, прийоми самодіагностики, самокорекції, саморозвитку, способи і прийоми психологічної підтримки.

Ключові слова: компетентність, психологія, співробітник правоохоронних органів, структура, діяльність, уміння.

Постановка проблеми. Правоохоронна діяльність – це державна діяльність, яка здійснюється спеціально уповноваженими органами з метою охорони права шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням встановленого законом порядку. Сьогодення вимагає не лише неухильного дотримання законності в процесі правової діяльності, але й удосконалення професійно-психологічної підготовки, конче необхідної будь-яким працівникам правоохоронної сфери в ході виконання ними службових обов'язків.

Сучасному правоохоронцю будь-якого напрямку діяльності необхідно досконало володіти системою професійно-психологічних знань про діяльність, психологічні закономірності поведінки особистості, груп і професійних колективів у сфері правопорядку, набути певних професійно значущих якостей. Саме ці питання нині потребують ґрунтовного дослідження, адже в умовах докорінної перебудови системи державотворення змінюється стиль службової діяльності фахівців-правоохоронців.

Мета статті – розкрити суть і схарактеризувати структуру професійно-психологічної компетентності працівників правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що перелік правоохоронних органів України достатньо широкий, це: органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Підвищення рівня професійної компетентності правоохоронця сприяє підвищенню ефективності його діяльності в цілому. Професійна діяльність визначається як рід трудової діяльності людини, успішність якої забезпечується володінням комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, отриманих у результаті спеціальної підготовки і досвіду роботи.

Для розуміння сутності професійної компетентності працівника правоохоронних органів необхідно з'ясувати підгрунтя виокремлення та складові цього феномена. Але насамперед слід визначитися з ключовим поняттям компетентності.

У сучасному науковому дискурсі співіснують два поняття – компетентність і компетенція. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає компетенцію як 1) добру обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [1, с. 560]. При цьому, як зазначають К. Юр'єва та О. Тіщенко, поняття «компетенція» відбиває зміст певного виду діяльності, тоді як «компетентність» — сукупність якостей особистості, необхідних для реалізації цього змісту [9, с. 175].

У процесі аналізу наукової літератури встановлено існування як широкого, так і більш вузького тлумачення поняття «компетентність». У широкому розумінні компетентність в основному визначається як ступінь зрілості людини, яка передбачає певний рівень психічного розвитку особистості (навченість і вихованість) та дозволяє індивіду успішно функціонувати в суспільстві. У вузькому сенсі компетентність розглядається як діяльнісна характеристика, тобто ступінь включеності людини в діяльність, що передбачає ціннісне ставлення до останньої.

Компетентна у певній галузі людина має певні знання та здатності, які дозволяють їй обґрунтовано судити про цю галузь й ефективно діяти в ній. Але не можна протиставляти компетентність знанням або вмінням. Поняття «компетентність» є ширшим, ніж поняття «знання» або «вміння», воно містить їх у собі.

Компетентна людина має не тільки розуміти сутність проблеми, але й уміти практично її вирішувати. Компетентний спеціаліст залежно від конкретних умов може застосувати певний метод розв'язання проблеми. На основі цих тверджень виведено «формулу компетентності», яка має такий вигляд: компетентність = мобільність знань + гнучкість методу + критичність мислення [7, с. 6].

Отже, компетентність можна визначити як адекватну орієнтацію людини в різних галузях її діяльності: роботі, навчанні, культурі, політиці, здоров'ї, довіллі, освіті. Така широка оцінка дозволяє визначити професійну компетентність як адекватну реакцію, безпосередньо спрямовану на професійну діяльність.

Важливим складником професійної компетентності співробітників правоохоронної системи є психологічна компетентність, що допомагає грамотно вирішувати професійні завдання. Психологічна компетентність правоохоронця формується в діяльності, служить умовою її ефективного виконання і є її результатом. Тому маємо всі підстави говорити про цілісну професійно-психологічну компетентність працівників правоохоронних органів України. Розглянемо її структуру.

Першим компонентом у структурі професійно-психологічної компетентності співробітника органів внутрішніх справ є підструктура знаннєва, яка включає спеціальні професійно-психологічні знання, адаптовані до здійснюваної співробітником правоохоронної діяльності. Сукупність професійно-психологічних знань, необхідних співробітникам, маючи загальну основу (знання основ юридичної психології), разом з тим конкретизується з урахуванням специфіки здійснюваної даним співробітником, групою правоохоронної діяльності. Формування таких знань – одне із завдань професійно-психологічної підготовки співробітників.

Другим компонентом у структурі професійно-психологічної компетентності співробітника правоохоронної системи є професійно-психологічні вміння та навички, серед яких виділяють три групи: а) аналітико-психологічні уміння, б) тактико-психологічні навички та вміння і в) техніко-психологічні навички та вміння.

Під аналітико-психологічними вміннями О. М. Столяренко розуміє інтелектуальні дії, засновані на професійно-психологічних знаннях [8]. Вони включають вміння співробітника побачити психологічний аспект в юридичних ситуаціях і діях, виділити, зрозуміти, правильно оцінити його, психологічно обґрунтовано прийняти рішення і намітити спосіб його реалізації. До таких відносяться вміння психологічно аналізувати професійну ситуацію, здійснювати психологічний аналіз кримінальних подій, листів, заяв і скарг громадян, показань свідків, психологічно аналізувати й оцінювати оперативну обстановку тощо.

Тактико-психологічні уміння і навички – це навички та вміння співробітників виконувати тактичні дії, вирішувати конкретні психологічні завдання. Такі дії не мають самостійного значення і виступають як допоміжні, такі що обслуговують вирішення юридичних, оперативно-службових та експертно-службових завдань, підвищуючи їх ефективність. До числа таких дій відносяться: вміння скласти психологічний портрет осіб і груп, що являють професійний інтерес; вміння та навички психологічно грамотного ведення професійного спостереження і психологічного спостереження; вміння створювати сприятливі психологічні умови для здійснення професійних дій; вміння психологічно грамотно готувати і здійснювати професійне спілкування; вміння та навички встановлення психологічного контакту і довірчих відносин; вміння попереджати і долати конфлікти у взаєминах; вміння здійснювати правомірний психологічний вплив; вміння і навички користуватися психологічними прийомами професійного мислення тощо.

До третьої групи психологічних умінь і навичок співробітників правоохоронних органів відносяться техніко-психологічні навички та вміння – це добре освоєні співробітником способи використання психологічних засобів у правоохоронній діяльності: мовних, немовних і поведінкових.

Навички грамотного використання мовних і немовних засобів у діяльності працівників правоохоронних органів проявляються у володінні методами передачі інформації, переконання, постановки і варіювання розумових завдань.

Уміння виявити відповідність (або невідповідність) між мовним і немовним спілкуванням є важливою передумовою точності оцінки інформації, одержуваної від співрозмовника. Зокрема, спостереження дозволяє виділити ряд невербальних реакцій людини, що свідчать про її нещирість.

До сучасних прийомів діагностики брехні відноситься також застосування спеціального технічного пристрою – поліграфа (детектора брехні). Поліграфічне тестування будується на основі встановленої закономірності: значущі подразники (наприклад, слова, що мають відношення до опису місця злочину) викликають помітне емоційне напруження, яке виражається в певних фізіологічних реакціях організму людини. Ці реакції поліграф фіксує і дозволяє зробити висновок про причетність людини до якої-небудь події, а також про наявність у неї

інформації, яку особа намагається приховати. Використання даного прийому вимагає не тільки знайомства співробітника з пристроєм і принципом дії поліграфа, але й проходження спеціального курсу навчання роботи з поліграфом, який передбачає оволодіння психологічними знаннями й уміннями.

Третім компонентом у структурі психологічної компетентності правоохоронців є система професійно розвинених особистісних якостей, що дозволяють виконувати професійні обов'язки на високому рівні і долати труднощі служби без шкоди для психологічного здоров'я.

Особливе місце в діяльності працівників правоохоронних органів посідає емоційна стійкість як одна з провідних якостей їхньої професійної придатності. У психологічній літературі емоційна стійкість розглядається як психічне утворення, що характеризується багаторівневістю, багатокомпонентністю і поліфункціональністю і охоплює емоційні, вольові, інтелектуальні та мотиваційні компоненти.

Виділяють специфічні риси психофізіологічної стійкості: а) емоційну реактивність; б) стійкість до ризику і небезпеки; в) стійкість до нервово-психічних перевантажень, перенапруження, потрясінь; г) психофізіологічну витривалість.

Професійно важлива пізнавальна активність правоохоронця як складник його психологічної компетентності забезпечується такими якостями особистості: розвинений інтелект, широкий кругозір, ерудиція; гнучке, творче мислення, розумова працездатність, кмітливність; аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, вміння виділяти головне; активність, рухливість психічних пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, продуктивного мислення, уваги); розвинена уява, інтуїція, здатність до абстрагування, рефлексії.

Навпаки, низька розумова працездатність, знижені пізнавальна активність, інтелект, нерозвинена уява, слабка пам'ять – якості, несумісні з ефективністю професійної праці, і вони оцінюються як прогностично несприятливі.

Четвертим компонентом у структурі психологічної компетентності працівника правоохоронних органів можна вважати підструктуру аутопсихологічної компетентності. Здійснення ефективної взаємодії у професійній діяльності фахівця правоохоронної системи неможливо без розвинених здібностей точно і повно оцінювати себе, володіти навичками рефлексивної самооцінки. Під рефлексією в соціальній психології

розуміється усвідомлення діючим індивідом того, як він сприймається партнерами по спілкуванню. Рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, а й з'ясування того, як інші знають і розуміють його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення.

Зокрема, правоохоронцю необхідно мати розвинену рольову рефлексію – вміння оцінити власну рольову поведінку з боку, з точки зору і сприйняття інших людей.

Крім цього, ефективність праці правоохоронця багато в чому залежить також і від мотиваційної сфери його особистості: якою мірою в ній домінують соціально значущі мотиви, потреба в досягненні успіхів у роботі, у завоюванні професійного престижу, авторитету і поваги серед співробітників, а також громадян, чії законні права та інтереси йому доводиться захищати.

Нарешті, аутопсихологічна компетентність передбачає можливість створення правоохоронцем індивідуальної системи способів і прийомів психологічної підтримки, необхідних йому для збереження цілісності особистості та психологічного здоров'я з урахуванням екстремального характеру діяльності. Сюди відносяться вміння приведення себе в нормальний психічний стан під час психологічно насичених або екстремальних ситуацій діяльності, індивідуальні прийоми аутотренінгу, підвищення свого бойового настрою перед відповідальними заходами тощо.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє запропонувати структуру професійно-психологічної компетентності співробітника правоохоронних органів. Значущими компонентами такої компетентності є:

1. Підструктура знаннєва: система психологічних знань, що включає відомості з області психології особистості, індивідуальних відмінностей, психодіагностики, міжособистісних відносин, конфліктології.

2. Підструктура психологічних умінь і навичок, що включає:

- аналітико-психологічні уміння;
- тактико-психологічні навички та вміння;
- техніко-психологічні навички та вміння.

3. Підструктура психологічно важливих для діяльності співробітника правоохоронної системи особистісних якостей, що передбачає високий рівень розвитку когнітивної сфери, нервово-психічну стійкість, високий рівень професійної адаптації, розвинені комунікативні та організаторські здібності.

4. Підструктура аутокомпетентності, що охоплює такі якості, як рефлексивність, емпатійність, володіння механізмами психічної саморегуляції, контролювання своєї соціальної поведінки, навички постановки цілей і мотивації своєї діяльності, прагнення до професійного зростання, прийоми самодіагностики, самокорекції, саморозвитку, способи і прийоми психологічної підтримки.

Перспективи подальших досліджень. Позначені в літературі і спостережувані на практиці випадки непрофесійного з точки зору психології поведінки співробітників приводять до висновку про необхідність розробки технології формування професійно-психологічної компетентності працівників правоохоронних органів України в процесі професійної підготовки та вдосконалення – в системі неперервної, у тому числі післядипломної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
2. Возможности использования специальных знаний при расследовании дорожно-транспортных происшествий : производственно-практ. пособие / сост. С. А. Шевцов. — Х. : СПД-ФО Чальцев О.В., 2005. — 308 с.
3. Плаксин А. Н. Психологическая компетентность как фактор повышения профессионализма сотрудников правоохранительных органов / Плаксин Александр Николаевич // Вестник КГУ им. А.Н. Некрасова : Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. — 2014. — № 2. — С. 101–103.
4. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
5. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения : метод. пособие / М. А. Чошанов. — М. : Народное образование, 1996. — 160 с.
6. Шевцов С. О. Аналіз сучасного стану підготовки експертів-автотехніків та можливості вдосконалення системи їхньої підготовки / С. О. Шевцов // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць. — Вип. №52. — Запоріжжя : Запорізький класичний приватний ун-т, 2008. — С. 369–376.

7. Шевцов С. О. З досвіду підготовки експертів у Росії та Європі / С.О. Шевцов // Компетенція вчителя в полікультурному просторі : зб. наук. праць. — Харків : Стиль-Іздат, 2007. — С. 188–201.

8. Энциклопедия юридической психологии / под общ. ред. проф. А. М. Столяренко. — М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2003. — 607 с.

9. Юр'єва К. А. Компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність учителя: сутність і зміст / К. А. Юр'єва, О. М. Тіщенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В.І. Євдокимова і проф. О.М. Микитюка. — Вип. 42. — Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. — С. 169–182.

Шевцов С. А. Сущность и структура профессионально-психологической компетентности работников правоохранительных органов Украины. На основе анализа нормативно-правовой базы и научной литературы раскрыта сущность и охарактеризована структура профессионально-психологической компетентности сотрудника правоохранительных органов. Значимыми компонентами такой компетентности являются: 1) Подструктура знаниевая: система психологических знаний, включающая сведения из области психологии личности, индивидуальных особенностей, психодиагностики, межличностных отношений, конфликтологии. 2) Подструктура психологических умений и навыков, которая включает: аналитико-психологические, тактико-психологические, технико-психологические умения и навыки. 3) Подструктура психологическим важным для деятельности сотрудника правоохранительной системы личностных качеств, предполагающая высокий уровень развития когнитивной сферы, нервно-психическую стойкость, высокий уровень профессиональной адаптации, развитые коммуникативные и организаторские способности. 4) Подструктура аутокомпетентности, охватывающая такие качества, как рефлексивность, эмпатийность, владение механизмами психической саморегуляции, контролирования своего социального поведения, навыки постановки целей и мотивации своей деятельности, стремление к профессиональному росту, приёмы самодиагностики, самокоррекции, саморазвития, способы и приёмы психологической поддержки.

Ключевые слова: компетентность, психология, сотрудник правоохранительных органов, структура, деятельность, умения.

Shevtsov S. A. The essence and the structure of professional-psychological competence of law enforcement officials of Ukraine. Grounding on the analysis of the regulatory and legal framework and scientific literature the essence and the structure of professional-psychological competence of law enforcement officials have been revealed and described. The meaningful components of such competence are: 1) the knowledge substructure: the system of psychological knowledge, including the information from the sphere of psychology of personality, individual peculiarities, psychodynamics, interpersonal relations, conflict resolution studies. 2) Substructure of psychological abilities and skills, which includes: analytical-psychological, tactic-psychological, technic- psychological skills and abilities. 3) Substructure of personal qualities psychologically important for the activity of a law enforcement official, which foresee a high level of development of the cognitive sphere, neuropsychic fortitude, a high level of professional adaptation, developed communicative and organizational skills. 4) Substructure of autocompetence, that encompasses the following qualities as reflexivity, empathy, mastery of psychological self-regulation mechanisms, the control of own social behavior, aim-setting and motivation-setting skills for personal activity, pursuance of professional growth, techniques of self-diagnostics, self-correction, self-development, skills and techniques of psychological support.

Key words: competence, psychology, law enforcement official, structure, activity, skills

REFERENCES

1. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian] (z dod., dopov. ta CD) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. — K. : Irpin' : VTF «Perun», 2009. — 1736 s.
2. Vozmozhnosti ispolzovaniya spetsialnykh znaniy pri rassledovanii dorozhno-transportnykh proisshestviy [The possibility of using expertise in the investigation of road accidents] : proizvodstvenno-prakt. posobie / sost. S. A. Shevtsov. — X. : SPD-FO Chaltsev O. V., 2005. — 308 s.
3. Plaksin A. N. Psihologicheskaya kompetentnost kak faktor povysheniya professionalizma sotrudnikov pravoohranitelynykh organov [Psychological competence as a factor in increasing the professionalism of law enforcement personnel] / Plaksin Aleksandr Nikolaevich // Vestnik KGU im. A. N. Nekrasova : Pedagogika. Psihologiya. Sotsialnaya rabota. Yuvenologiya. Sotsiokinetika. — 2014. — № 2. — S. 101–103.

4. Pro derzhavnyy zakhyst pratsivnykiv sudu ta pravookhoronnykh orhaniv [On State Protection of court employees and law enforcement] : Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 № 3781-XII [Elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

5. Choshanov M. A. Gibkaya tehnologiya problemno-modulnogo obucheniya [Flexible technology problem-modular training] : metod. posobie / M. A. Choshanov. — M. : Narodnoe obrazovanie, 1996. — 160 s.

6. Shevtsov S. O. Analiz suchasnoho stanu pidhotovky ekspertiv-avtotekhnikiv ta mozhyvosti vdoskonalennya systemy yikhnoyi pidhotovky [Analysis of the current condition of expert automotive training opportunities and improvement of their training] / S. O. Shevtsov // Pedagogika i psykholohiya formuvannya tvorchoyi osobystosti: problemy i poshuky : zb. nauk. prats'. — Vyp. № 52. — Zaporizhzhya : Zaporiz'kyy klasychnyy pryvatnyy un-t, 2008. — S. 369–376.

7. Shevtsov S. O. Z dosvidu pidhotovky ekspertiv u Rosiyi ta Yevropi [The experience of training experts in Russia and Europe] / S. O. Shevtsov // Kompetentsiya vchytelya v polikul'turnomu prostori : zb. nauk. prats'. — Kharkiv : Styl'-Izdat, 2007. — S. 188–201.

8. Entsiklopediya yuridicheskoy psihologii [Encyclopedia of legal psychology] / pod obsch. red. prof. A. M. Stolyarenko. — M. : YuNITI-DANA: Zakon i pravo, 2003. — 607 s.

9. Yuryeva K. A. Kompetentsiya, kompetentnist', mizhkul'turna kompetentnist' uchytelya: sutnist' i zmist [The sphere of competence, competence, teacher's inter-cultural competence: essence and content] / K. A. Yuryeva, O. M. Tishchenko // Zasoby navchal'noyi ta naukovu-doslidnoyi roboty : zb. nauk. prats' / za zah. red. prof. V. I. Yevdokymova i prof. O. M. Mykytyuka. — Vyp. 42. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 169–182.